

O básnících se říká, že neumírají. Svíce života básníkovy jednou zhasne, ale myšlenky, které básník vložil do svých děl, jsou nesmrtelné. Učitel je básníkem nového

života. Jsou básníci dobří a špatní. My, soudruzi učitelé, hleďme náležet k těm prvním!

V dobrém díle je naše nesmrtelnost.

## DĚJINY VÝCHOVY A PEDAGOGIKY

### Dílo Jana Amose Komenského v Rusku a SSSR.

ANNA CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Universitní knihovna, Praha.

Českoslovenští pedagogové jsou potěšeni hlubokým studiem a opravdovým uznáním, jehož se dostává Komenskému od dnešních sovětských pedagogů. Je naší povinností, abychom se zabývali pracemi ruských a sovětských pedagogických pracovníků o Komenském. V tomto článku se pokusíme osvětlit starší i nejstarší cesty, jimiž se dílo velkého pedagoga dostávalo na Rus.

O osobních stycích Komenského s pravoslavným Ruskem nemáme zpráv. Existuje však ohlas ideové příbuznosti, na niž poukazují sovětské pedagogové (Medynskij v Dějinách pedagogiky str. 316, čes. vyd.). Komenský, působící v polském Lešně a bojující proti politickému a náboženskému útisku své vlasti, byl již místně, hlavně pak ideově blízký duchu škol t. zv. *bratrstev*, jimiž v jeho době bojoval běloruský, ukrajinský a litevský lid proti útisku polských pánů a polského katolicismu. Školy toho druhu byly na př. ve Lvově, Vilně, Minsku, Brestu, Mogilevě, Kyjevě a v Lucku. Lucký školský statut, dochovaný v 2. vydání z r. 1624, obsahuje řadu pokrokových rysů, i Komenskému vlastních: vstup dětí stejného stáří do školy, čtyřhodinový vyučovací den, uspořádání vyučovací hodiny, vcelku pak pevnou organizaci a vysokou úroveň školských vědomostí. A tak možno předpokládati, že zkušenosti těchto škol zužitkoval i český pedagog ve svém vychovatelském systému.

Jinak se dostává Komenský k Moskvě a Rusku ve vztazích spíše okrajových: ve své stručné historii církve slovanské zmiňuje se krátce o pokřtění Rusů a Moskvanů r. 980 a o poselství Jednoty bratrské, které vyslali Bratři pod vedením Mareše Kokovce do Moskvy a Ruska, aby hledalo někde nějaký lid čistě sloužící Kristu, k němuž by se mohli čeští bratři úplněji připojit. Jako ostatní poselstva, poslaná do jiných zemí, skončilo i toto nezdarem. Jako bratrský duchovní byl Jan Amos Komenský ve stycích s litevskými protestanty, na př. dopisoval si se Zbyňkem Górajem, katechetem chelmským. Na Litvu vedla je oba úřední církevní funkce v duchu ekumenicity. Komenský byl

r. 1634 ve Wlódawě a r. 1644 v Orle v Podlaší, pozdější gubernii grodenské, nikoliv tedy v městě Orlu v gubernii orelské, jak je chybně zakresleno na mapě cest Komenského. To nebyla nikdy půda protestantská, tak daleko Komenský nikdy nepronikl. Moskevským velkoknížetstvím se Komenský nejednou obíral ve svých politických kombinacích v letech padesátých, kdy doufal v možnost koalice protestantsko-pravoslavné, t. j. maďarské, švédské nebo anglické (s pomocí Cromwellovou) a moskevsko-kozácké proti katolickým Polákům a Habsburkům. Výroky jeho o Moskvě, tak disparátní, měnily se podle politické situace a nadějí, jež vkládal do úspěchu této koalice. (O dialekticky rozporných okolnostech života Komenského viz i nejnovější článek dr. Brambory: Nové úkoly bádání o Komenském, Slovesná věda 1952, r. V, č. 5, str. 180.) Doklady bychom našli v ruské práci St. Fedenka „Plány Komenského“, kterou cituje s bohatou ostatní dokumentací A. V. Florovskij: „Čechi i vostočnyje Slavjane“, II, 194, str. 408. Komenský se tu ovšem opíral i o politická proroctví Drabíkova. Třeba ho všechny tyto politické kombinace zklamaly, přece je chápeme jako projev horoucí víry českého vlastence a českého bratra v lepší budoucnost zdeptaného národa a církve, naděje, jimiž platil daň době a jež pomáhaly chránit jej i jeho souvěrce před zoufalým poraženectvím.

Mnohem zajímavější než tyto více méně okrajové zlomky života a díla J. A. Komenského je ohlas jeho děl a cesty, jimiž se dostávaly do Ruska. Sledovat to je ovšem nesnadné, neboť mnoho z děl komeniologických, jež bychom měli a chtěli posoudit, na půdě ČSR nemáme, o mnohých víme jen z druhé ruky ze stručných posudků a nebo z pouhých upozornění v našich starších komeniologických časopisech, nebo jen z bibliografických záznamů. Avšak věc není tak beznadějná, pustíme-li se do heuristické práce zatím aspoň v pražských knihovnách. Nejstarší ruská komeniana obsahuje knihovna Národního musea, bohatá na stará slavica. Také novější edice ruských komenian možno

shledati po pražských knihovnách ve značné úplnosti. Národní a universitní, hlavně pak Slovanská knihovna má několik starších ruských překladů z děl Komenského, dnes již bibliografických vzácností, staré ruské časopisy se studii z hledného oboru a stěžejní nové edice. Jednotlivosti ovšem shledáváme i v jiných knihovnách (cit. v Katalogu výstavy J. A. Komenského 1950). Pro starší ruská kmeniana je základní pomůckou ruská bibliografie o Komenském, kterou uveřejnil Jevg. Lěve v Žurnalu minister. narod. prosvěščenija 1893, nojabr, str. 140—146. Obsahuje nejen spisy Komenského v ruském překladě a stati o něm, nýbrž i časopisecké články v jiných jazycích, vyšlé v Rusku, jakož i dějiny pedagogiky s příslušnými rozborý.

Pro léta po r. 1912, kdy vyšel pátý díl Zíbrtovy bibliografie, od první světové války a Velké říjnové socialistické revoluce není tato tvorba u nás známa, ba ani bibliograficky zachycena. (Bibliografie české historie při ČCH se rovněž ukázala negativní.) Jen zčásti jsou nám dnes náhradou dvě výběrové bibliografie sovětských pedagogů kmeniologů, připojené k jejich edicím, a to bibliografie A. A. Krasnovského, připojená k jeho výboru z pedagogických spisů Komenského (Moskva 1939), a gruzínského badatele D. O. Lordkipanidze při jeho rozboru Didaktiky (gruzínsky 1939, v novém vyd. v Tbilisi 1949, též rusky v Moskvě 1949, ne však v doslovném překladu). Leč ani Krasnovskij, ač používal pomoci bibliografických skupin některých moskevských pedagogických ústavů, nemohl shromáždit v úplnosti bibliografii děl, hlavně novinových článků, vyšlých po revoluci. Rovněž Lordkipanidze podává soupis jen výběrový. Bibliografii ruských kmenian má u nás podle sdělení tamní správy Museum Komenského v Uherském Brodě.

První stopy ohlasu Komenského výchovných snah na Rusi objevují se na půdě první řeckolatinské školy v Moskvě, založené bojárem Rtiščevem, když byl jejím rektorem učený mnich, odchovanec kyjevsko-mogilanské akademie Epifanij Slavineckij, který přišel do Moskvy r. 1649. Znal řecky, latinsky, staroslověnsky a polsky, přeložil řadu knih o zeměpisě, historii, medicíně a sestavil řecko-slovansko-latinský slovník. Napsal významné vychovatelské dílo „Grazdanstvo obyčajej detskich“ (Občanské chování dětí). Vzorom mu byla Komenského „Praecepta morum“ (Pravidla chování pro mládež). Struktura, názvy kapitol a mnohá pravidla jsou dokladem ohlasu českého pedagoga, ale v ruském díle je více pravidel, bohatší motivace a jiná formální úprava. U Komenského je forma příkazů, u jeho ruského následovníka je 164 pravidel v otázkách a odpovědích. Toto vychovatelské dílo, pozoru-

hodné svou tendencí, žádá, aby vnější chování dětí bylo výrazem mravnosti; vyniká jemným pozorováním duševního života dítěte. Ukazuje, že tradiční představa o drsném a málo kulturním Rusku předpetrovským je nesprávná, a rovněž vyvrací nesprávný předpoklad o výchově pouze náboženské. Dokument svědčí o světské výchově a je proniknut ideou kázně, humanity a lidské důstojnosti. (Vydáno bylo r. 1918 V. V. Bušem.) Bylo by vhodné srovnat tuto výchovnou příručku ruskou ještě s bratrskými t. zv. Mravy (viz mou edici Mravy ctnostné, mládeži potřebné).

Popud k zavedení Komenského Orbisu, učebnice encyklopedických a jazykových znalostí, na ruské školy dal car Petr Veliký v rámci svého úsilí o vytvoření nového ruského člověka, o odstranění negramotnosti a o zvýšení a zlepšení techniky a racionalisace práce. O prvních překladech díla Komenského do ruštiny pojednává ruská pedagogická pracovnice A. P. Babuškinová ve své práci „Istorija russkoj detskij literatury“, Moskva 1948. O ní referovala ve Slovenské vědě přede dvěma roky Helena Procházková (1951, r. III, č. 5. s. 244). Nezávisle na ní podávám zde výsledky svého studia, jak jsem je podnikla v českém prostředí.

Na prvním gymnasiu v Rusku, jež otevřel v Moskvě r. 1703 livonský farář Ernest Glück, začalo se vyučovat podle povolení cara Petra Velikého po prvé podle metody Komenského. Glück sám přeložil Orbis, Ianuu a Vestibulum („Papert“ sireč“ predverije jazyku cesarskomu, sireč“ nemeckomu i latinskomu v slovenskoj jazyk prevedeno“). V 1. 1703/5 přeložil Orbis pictus — „Krug vseja vselennyja v licach“. Fragment překladu v rukopise se chová v knihovně Národního musea v Praze. Referát o zprávě, kterou o něm zaslal r. 1855 Hanka Ruské akademii, podal M. A. Korkunov. (Zíbrt V, 20375.) Pro cara Petra tiskl knihy v Amsterodamě Litevec Kopievski (Kopiewicz), mimo jiné též, a to asi v dvacátých letech 18. stol., „Ianuae latininitatis Rossicae ac Germanicae linguae vestibulum“. Podle údaje Kvačalova (Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského, 2, str. 24) byl výtisk v bibliotece Synodální typografie v Moskvě. Nejvíce ovšem byl rozšířen Orbis. V moskevských školách byl Orbis nezbytnou příručkou již v prvním desetiletí 18. stol., jak na to byl upozorněn evropský tisk, jenž považoval Rusko za zemi barbarskou. (G. H. Lohenstein „Petri Leben u. Thaten“ I, 76.) — Vyčerpávající údaje podává i s citacemi A. V. Florovskij ve spise: „Čeští jezuité na Rusi“, Praha 1941, str. 104—107. V žádostech o předěl exemplářů „Arbisov pictusov“ se poukazuje, že se z nich žáci učí na příkaz velkého gosudara. Zpráva o ruských překladech byla též (podle Florovského) v Europ.

Fama z r. 1705 (viz též P. P. Pekarskij, *Nauka i literatura v Ros. pri Petre Vel. 1862*, I, 128). Zachovala se zpráva o připraveném ruském překladu Orbisu ve výtisku z r. 1679 v knihovně prof. Bause, zničené požárem r. 1812.

Jako pomůcky vyučovací byly zavedeny učebnice Komenského na Ukrajině v *kyjevské duchovní akademii*. Již v polovině 18. stol. doporučil učený archidiakon M. Maximovič ve svém učebním plánu pro nižší třídy Comenii Vestibulum latinitatis, pro nejnižší Orbis pictus. Žáci při tom předlohu „s latinského dialektu převodili na rousijskij děla-juči při tom razbor per regulam gramatiki“ (cituje Florovskij 105). Známost o učebnicích Komenského byla rozšířena v Moskvě zprvu iniciativou protestantského a německého prostředí, na Ukrajině pak vedle pravoslavné akademie kyjevské měly v tom zásluhu do jisté míry i školy katolické, jež přes všechnu různost názorů používaly osvědčené metody českobratrského pedagoga, jak tomu bylo ostatně i u nás (Šteyerův Žáček).

Zavádění Komenského učebnic v Rusku od začátku 18. století je doklad vzájemnosti českého a ruského kulturního prostředí ve školství bez ohledu na zabarvení konfesijní. V l. 1735–39 byl znovu zpracován ruský Orbis A. Bogdanovem. (Florovskij l. c. 106 podle Buliče Očerki istorii jazykoznanija 388.) Za třicet let r. 1768 pak vyšel první známý tištěný překlad z podnětu moskevské university a pak po druhé r. 1788. Toto 2. vydání je dochováno v knihovně Národního musea v Praze. První vydání slulo ruský Vidimyj svet, druhé Vidimyj mir. Edici pořídil buď Veber nebo X. A. Čebotarev v překladu Šadenově. Zíbrt k tomu cituje (V, č. 25932) Štěp. Šebireva o dějinách moskevské university a tamní propagaci Orbisu. Vydavatelem druhého vydání byl známý publicista N. I. Novikov. Text je latinský, ruský, německý, italský a francouzský. Vydání je však bez obrázků, čímž učebnice ztrácela svou vlastní funkci. V Petrohradě při Akademii nauk byl Orbis několikrát vydán s obrázky pro národní školy „ruské imperie“ pod názvem „Zrelišče vse-lennyja“ s textem latinským, ruským a německým v l. 1788, 1793, 1808 a 1822. První vydání vyšlo na podnět carevny Kateřiny II. (Zíbrt V, 20425.) Zato jiná publikace, o níž se zde pro úplnost zmiňujeme, překlad to z němčiny, porizený bývalým žákem kyjevské akademie a doktorem v Královci Ivanem Chmelnickým, jenž vyšel v Petrohradě v Imperator. akademii nauk r. 1773 pod názvem „Svet zrimyj v licach ili veličije i mnogo-obraznost zizditelnych namerenij...“ nemá podle vydavatele ruské bibliografie Komenského Jevgena Lěve (Žurnal minist. narod. prosvěščenija, nojabr 1893, 140.) a Zíbrta (Zíbrt V, 20414) s dílem J. A. Komenského

kromě názvu nic společného. Naproti tomu novější ruský literární historik V. P. Semennikov ve své studii Sobranije starajuščesja o perevodě inostrannykh knig učrezdennoje Jekaterinoj II, 1768–1783, kde vypočítává edice této korporace, mající za úkol šíření osvěty, uvádí také výše citovaný spis jako dílo Komenského. Popisuje jen jeho knižní úpravu, avšak bez obsaženého rozboru, jehož by bylo třeba k definitivnímu rozhodnutí o autorství (Russkij bibliofil 1913, seš. IV, příl. str. 20 a seš. V, příl. str. 48.) — Zájem carevny o díla Komenského konstatuje i Kvačala (Archiv 2, 24), ale bez bližší dokumentace. Také rukopisné výtahy z děl Komenského a chystané překlady, v různých knihovnách v SSSR dochované (viz na př. zmínku u Babuškinové v cit. práci), jakož i tamní staré exempláře tisků svědčí o časném zájmu o díla českého pedagoga.

Propagátoři Komenského na Rusi jsou pokrokoví lidé nevědlného formátu. Na zásadách filantropických pokusil se o realizaci Komenského pedagogické ideje na dvou školách v Moskvě r. 1777/8 známý ruský satirik Nikolaj Ivanovič Novikov (1744–1818), publicista a odpůrce opičení se po francouzské módě, propagující proti panské dvorské osvětě osvětu lidu, jež nazval „prvním sběratelem plodů osvěty“. Novikov hlásal důsledný demokratismus ve výchově a byl ctitelem ruské „drevnosti“ a zároveň petrovského pokroku. Vydal r. 1788 Orbis. K provádění školských reforem byl pozván do Ruska Srb Fedor Ivanovič Jankovič, který působil i v Rakousku za Josefa II. Ve svých učebnicích používal zčásti též didaktických zásad Komenského a jeho Orbisu. Analogii s Komenského přirozenou metodou spatřujeme i v zásadách ukrajinského pedagoga Grigorije Saviče Skovorody, filosofa a básníka, vynikajícího demokrata své doby; Skovoroda byl zprvu učitelem, ale pronásledován hierarchií, stal se potulným kazatelem.

Kdežto 18. stol. a hlavně jeho druhá polovina je v Rusku údobím převažujícího zájmu o encyklopedické jazykové učebnice, hlavně o Orbis, je druhá polovina 19. stol. spolu s nedávným zájmem již sovětským, periodou mnohem plodnějšího studia Komenského didaktických zásad a prací. Komeniologická studia začínají již r. 1862 prací P. D. Šestakova v časopise Vospitanije.

První zásadní význam pro pochopení Komenského v Rusku má práce Pypinova a Spasovičova z r. 1865: „Obzor istorii slavjanskich literatur“, později přepracovaná a přeložená do češtiny. Je v ní velmi vřelě ocenění Komenského, jistě ne bez vlivu českých literárních přátel autorových. Obsahuje citát ze 44. kap. Labyrintu o vnitřních křesťanech, v nichž, jak praví komentátor, lze snadno

poznati učení Chelčického a Jednoty bratrské, o tom, jak krásně spolu žijí a jak se podílejí o životní potřeby, což autor přímo vykládá na společenství majetku. Výběrem tohoto citátu projevil ruský komentátor své pokrokové smýšlení přes nebezpečí tiskové censury.

Novodobé české bádání o Komenském zahájil svým článkem v Musejniku r. 1829 Fr. Palacký. Tato studie se stala východiskem i pro počátky oceňování Komenského v Rusku. Za 40 let si přeložili tuto studii v kyjevské duchovní akademii, tedy na půdě, kde již před dvěma sty lety byla propagována Komenského tradice. Pro literární vztahy komeniologické v letech sedmdesátých jsou charakterističtí dva ruští spisovatelé. Především Viktor Ivanovič Grigorovič, učenec velkého formátu, profesor slavista a byzantolog v Kazani, Moskvě a Oděse. Na popud Šafaříkův studoval v Praze literaturu o Komenském, přednášel v Oděse r. 1870 a vydal studii o Komenském jako velkém slovanském pedagogu realistovi XVII. stol. Ukazuje duchovní genesi Komenského (Hus, Jednota bratrská) a jeho boj proti jesuitskému násilí. Komenského pedagogika má být duší ruských národních škol, neboť působuje pracovní morálku, budí touhu po poznání, naplňuje věděním, pomáhá v boji proti zahálce a proti přřizivnictví na úkor bližního, pomáhá plnit závazky pro společnost. Kdežto u jiných národů se mohutně rozvíjí teorie výchovy, Slovanům bylo dáno shůry spojit vědění s plněním povinností. Tu tedy hlásá slavjanofil Grigorovič jako slovanské charakteristikou praktickou mravnost podloženou nábožensky.

„Apoštolem Komenského“ byl nazván u nás hudební pedagog ruský Sergej J. Miropolskij, propagátor Komenského mezi učitelstvem. Ve své jubilejní přednášce r. 1871 ukazoval, vycházejí z Palackého, že Komenský je typickým představitelem slovanského charakteru, jeho dobroty a snášenlivosti, což není příznakem slabosti, nýbrž síly a víry v nesmrtelnost. Rusové nepotřebují si vypůjčovat organizaci škol od cizích, nýbrž mají jít k vlastním zdrojům a organizovat vzornou národní školu podle zásad Komenského. Kádner ukazuje na Miropolském souvislost státu a církve v carském Rusku, kde usílí o národní výchovu se zpravidla slučovalo s výchovou v duchu pravověrně náboženském. A tak se ocitáme v ideové kontradičce, že hlasatel zásad Komenského je zároveň propagátorem farních škol, které byly nejhorší ze všech typů počátečních škol v Rusku a sloužily výhradně za zástitu vlády.

Od r. 1875 začíná již řada vydání překladů „Didaktiky“. Bibliograficky je zachyceno celkem patero vydání předrevolučních, dva výbory z některých kapitol a soubor menších

spisů pedagogických. Samostatně vyšla potocká řeč „De cultura ingeniorum“, „O kulture prirodnych darovanií“ v překladu a s nadšeným rozbořem Modzalevského, a „Leges scholae bene ordinatae“, „Zakony blagoustrojennoj školy“ v překladu známého pedagoga-kritika P. F. Kaptereva 1893. „Labyrinth“ vyšel dvakrát, jednou v překladu komeniologa Ržigy (Řihy) r. 1896 s vynecháním, patrně censurním, 18.—21. kapitoly a r. 1904 v překladu N. P. Stepanova s vynechaným věnováním Žerotínovi. „Iana lingua“ a „Diogenes cynicus redivivus“ vyšly v Revalu v překladu Jančevického 1892—7, „Informatorium školy mateřské“ pod názvem „Materinskaja škola“ vyšlo v překladu Marie Nikolajevny Voskresenské k jubileu 1892, pak r. 1893 v překladu Ržigové v Niž. Novgorodě a v některých ukázkách.

K charakteristice období asi od let šedesátých do konce 19. století, do něhož spadal nejsilnější rozkvět komeniologických oslav a studií v Rusku, je třeba si uvědomiti, že se tu střídalo období úspěchu pokrokového hnutí pedagogicky osvětového v letech šedesátých s obdobím převahy vládní reakce v letech 70.—80. (ministr Dimitrij Tolstoj, Pobedonoscev — prokurátor Syncdu), ale stoupenci pokroku mezi pedagogy neustávali ve svém boji, majíce již oporu v širší veřejnosti a se vzrůstem průmyslu v letech devadesátých též v uvědomování proletariátu. Ze skutečně zářivé plejady ruských pokrokových pedagogů mohu uvést jen jména: vedle Ušinského Pirogov, Korf, pedagogičtí myslitelé a revoluční demokraté Černyševskij a Dobroljubov, posléze profesor matematiky a fyziky, inspektor škol Ilja Nikolajevič Uljanov, otec Leninův. Zmíníme se ještě o Arménici Gazarovu Agajanovi v jeho humanitě, demokracii a snaze povznést svůj národ, carským systémem utlačovaný, se ozývají ohlasy jeho studií Komenského spisů. Předjímá již stalskou národnostní politiku: rozvoj národní kultury a literatury, přátelskou družbu s ruskou literaturou — učitelkou, spojenou s odporem proti násilné carské rusifikaci.

K 300. jubileu Komenského narození r. 1892 pořádaly oslavy učené, pedagogické a dobročinné společnosti a vydávaly jeho spisy. Do jisté míry měly oslavy ráz oficiální, ba téměř vládní, na rozdíl od potlačování oslav Komenského v Rakousku za ministerstva Gautschova. Žurnal ministerstva narodnago prosvěščenija vydal zahajovací provolání, Pravitelstvennyj vestnik nazval Komenského největším učencem slovanským. Podstatný příspěvek k jeho poznání přinesl časopis Slavjanskoje obrozenije (únor—červen). Je pochopitelné, že oficiální kruhy zdůrazňovaly v duchu slavjanofiské politiky především slovanství Komenského. Historicko-

filologická společnost zřídila při charkovské universitě na počest Jana Amosa Komenského zvláštní pedagogické oddělení, na slavnostních proslovech rozbírali slavisté Drinov a Petuchov Didaktiku, Kyjevský slovanský spolek uspořádal oslavu s přednáškami komeniologů Štepanoviče a Jareše. Intenzivní komeniologickou činnost vyvinuli představitelé pokrokového pedagogického hnutí let šedesátých v *Pedagogickém muzeu při vojenských školách v Petrohradě*. Byly vydány dva sborníky „Pamjati otca sovremennoj pedagogiki Komenskogo“, rovněž ročenky téhož ústavu poučují o pracích komeniologických. V komitétu zasedal *Modzalevskij*, jenž byl duší komeniologického kroužku. Ve svém překladu potocké řeči srovnává Komenského s Lomonosovem ve spojení realismu se smyslem pro poesii, v jeho harmonii náboženství s vědou. V oslavách pracovali P. T. Kapterev, V. A. Voskresenskij, Maria Nikolajevna *Voskresenskaja*, překladatelka Informatoria. Z ruských předrevolučních badatelů vzpomeňme ještě Marie Alexandrovny *Cholodniakovy*, která se obírala názorem Komenského o ženském vzdělání, a ruské vychovatelky E. N. *Vodovozovy*. V nakladatelství Martinovově vyšel r. 1893 jubilejní sborník „300lethoj jubilej otca narodnej školy Amosa Komenskogo“ s příspěvky Kaptereva, *Modzalevského*, *Miropolského* a *Sent-Iljera*. K význačným komeniologům této doby patří též již výše zmíněný bibliograf Jevgenij Léve.

Oslavy Komenského v Rusku připadají do období hladové vlny v l. 1891–1892. A tak slavnost konaná v Tbilisi r. 1892 svépomocným spolkem učitelů a vychovatelek pod heslem „na pomoc hladovějícím“ dává nahlédnouti do méně honosného pozadí oslav světového pedagoga, než byly ony podniky oficiální — do pozadí hladu a s tím vzrůstající nespokojenosti s absolutismem, která propukala ve vlasti Stalinově.

Hodnotný a kritický rozbor pedagogické činnosti Komenského přinesl A. *Vejsman* v studii „Amos Komenskij i ego Didaktika“ v *Žurnalu minist. narodnago prosvěščenija* 1892, část 282, No 8, otd. 3, s. 33–67. Ukazuje, kterak svou zásadou učit všechny všemu je Jan Amos otcem myšlenky všeobecné povinné docházky školní, která se týká i chudých dětí a žen. Důvody Komenského jsou tři: všichni lidé jsou před Bohem rovni, nevíme, k jakému úkolu je kdo povolán, mnoho chudých nadaných lidí by zůstalo nevyužito pro lidskou společnost. K elementárním předmětům radí přibrat i historii, geografii a vědomosti hospodářské a politické, pokud je jich potřeba k pochopení života doma, v městě a ve státě, jakož i základy řemesel. Je otcem názorného vyučování a spojení učení jazykového s předmětným. Učení jazykům je toliko nástroj k učení moudrosti,

proto se jim má vyučovati jen prakticky. Nově zdůrazňuje postupnost, soustředění látky, chce, aby se učilo příjemně, bez zatěžování paměti, doporučuje oddech a hry. Rozborem učebnic, *Atria* a *Ianuy*, ukazuje ruský komeniolog, jak Komenský rozřešil svůj úkol. Konečným cílem mu byla mravně náboženská výchova. Vejsman se staví kriticky k některým jeho názorům, které byly na svou dobu zastaralé, jako nesouhlas se sluneční soustavou Koperníkovou. Přestože podléhal různým vlivům, byl hlasatelem nového názoru na školu a její význam ve smyslu rozumového a mravního pokroku, na němž závisí skutečných sociálních požadavků, Je zakladatelem obecného elementárního školství.

V *ruském překladu Komenského Didaktiky*, který vyšel v Moskvě r. 1896 prací Andreja Adolfa a Sergeje Ljubomudrova, je v nepodepsaném rozboru zachycen pohled tehdejší oficiální vládní vědy na Komenského, směs názoru reakčního s pokrokovým. Zdůrazněno je tu především spojení výchovy s náboženstvím. Školy jsou základem dobrých mravů, na nichž spočívá spása země, státu a církve. Jiné rysy Komenského v ruském rozboru tamtéž podané, zdůraznění národního principu ve škole, odmítnutí scholastiky a vyzdvížení vychovatelského realismu, za jehož zakladatele je tu Komenský uznáván, ukazují již na pokrokovější hodnocení.

Pro ruské komeniologické bádání let devadesátých jsou příznačné dvě větší studie, v nichž je Komenský osvětlen s hlediska svého historického poslání jako Slovan a jako hlasatel humanity, „drug čelovečestva“. Je v nich vyjádřena pro starší dobu vlastně filosofie českých dějin. Konstantin Jakovlevič *Grot*, ruský slavista, profesor ve Varšavě, studoval komeniologii v Praze a na zotavené pobyl v Potštýně, v místě starých i obnovených českobratrských tradic. Vydal práci: „Slavjanskije osnovy idej i dejatelnosti J. A. Komenskogo“ (Slavjanskoje obzrenije, roč. I, 1892, t. 2., 105–119). Základní ideou českých dějin je *Grotovi boj o zachování národnosti*. V husitství dosáhla síla českého národa vrcholu, v době útisku se vtělil český duch v cizině do Komenského. Úkolem geniů je, aby přetvářeli národní snahy ve všelidské. Komenský je představitelem tohoto spojení a dokladem, jak se dovedl slovanský živel ubránit nepřátelským proudům, jej obklopujícím. Polemicky proti snahám Němců přivlastnit si Komenského jako odchovance německých škol a německé protestantské kultury ukazuje *Grot* na typické vlastnosti českého a slovanského ducha v Komenském: smysl pro zásady mravní, energii a sílu ducha, strážlivost, vytrvalost, snášenlivost, sebezapření a oddanost osudu, dobrotu duše. Rodem, zaměřením činnosti a jako pokračovatel české reformace je Komenský

synem své rodné země. Jeho pokrokovost se jeví ve svobodě myšlenky a kritiky, v boji proti scholastice, ve vítězství zdravého rozumu, v realistickém a praktickém směru ve vyučování, v mravním základu a humanitě ve výchově. — Timofej Dimitrijevič *Florinskij* ve své studii „J. A. Komenský, druh čelovečestva“ (Kyjev, Universit. izvestija 1892, 4, s. 1—28), vidí smysl českých dějin v boji za národní církev. Táhne se celou českou historií, úspěchy v tomto boji znamenají záštitu politické svobody, neúspěchy úpadek národní i politické samostatnosti. Za vynikající představitel české národní církve považuje Florinskij české bratry, jejichž nejznamenitějším synem byl Komenský. Lásku k svému národu spojoval vždy s láskou ke všemu lidstvu, snažil se objasnit příčiny úpadku lidstva a najít v něho východisko. Svou službu lidstvu viděl v šíření vzdělání mezi lidmi a ve vyhotovení rozumných osnov ve výchově a vyučování mládeže. Komenský děkuje Bohu i za to, že mu nedal soukromého majetku, který by jej byl k sobě přivázel.

Značného oživení dostalo se komeniologickému bádání v Rusku, když byl povolán za profesora evangelické bohoslovecké fakulty v Jurjevě-Derpatu, dnes Tartu, kde se přednášelo německy, bývalý profesor evangelického lycea v Bratislavě Ján Kvačala. Na výzvu rektora fakulty slavisty komeniologa Antona Budiloviče, žáka V. J. Lamanského, jenž v mnohém inspiroval ruská studia o Husovi a Komenském, ujal se Kvačala r. 1894 přednášek. Působil v Rusku 26 let. Postavil bádání o Komenském na světový základ. Jeho monografii o Komenském pedagogovi cituje ještě přední sovětský badatel Krasnovskij jako významnou literární pomůcku. Kvačalovi se dostalo i ceny od petrohradské Akademie věd. K poznání Komenského přispěl několika významnými objevy: objevil unikát *Spicilegia didactica* a veledůležité autobiografické dílo Komenského „*Continuatio admonitionis fraternae ad C. Maresium*“, kde je vyložena historie Pansofie až do r. 1657.

Po dosti bohaté komeniologické žni v letech devadesátých, z níž zde mohly být podány jen ukázky, hlásí se již také, byť ojedíněle, její kritika v řadách českých i ruských. U nás je to Al. Jiráek, jenž v krátké stati „Komenský u Rusů“ (Beseda učitel'ská 28, 1896, 620) ukazuje na malý poměrně okruh známosti o Komenském v Rusku; zlepšilo se to až v jubilejním roce 1892, ale znalosti byly čerpány hlavně z německé literatury. M. Kryžanovskij v časopise *Russkaja škola* 1896 v článku „Ob otnošeniji Čechov k Komenskemu“ ukazuje, že se známost o Komenském v Čechách datuje až od druhé poloviny 18. stol. — neříká však proč — a že vědecké bádání o Komenském začíná vlastně

až Palackým r. 1829. Obrací se také k Rusům s výtkou, že jejich znalosti v tomto oboru spočívají jen na německých pramenech, česká literatura je tu takřka neznáma. O Komenském prý píší jednak spisovatelé obírající se věcmi slovanskými, kteří si málo všímají pedagogiky, jednak luští pedagogové, kteří však zas čerpají své poznatky o Komenském ze spisů německých. Upozorňuje na spisy komeniologů Zoubka, Šmahy, J. V. Nováka a Golla. Ruští komeniologové vskutku vycházeli v hodnocení pedagogiky Komenského z německých pedagogů, již proto, že jejich spisy byly přístupnější a byly více propagovány. Česká literatura komeniologická pak ovšem procházela v oficiální propagaci jen rámcem Rakouska a propagandou jednotlivců, zájemem sice oboustranným, jenž však zdaleka nemohl vyvážit působivost německé knižní nabídky. A tak na činnost ruských badatelů měly vliv základní informace o Komenském jako pedagogovi světově úrovně čerpané z ruského překladu K. Raumera *Geschichte der Pädagogik* (1. vyd. 1843—1854) a K. Schmidta *Geschichte der Pädagogik* (2. vyd. 1868—1870), jakož i komeniologická činnost, kterou vyvíjela známá Comenius-Gesellschaft v Berlíně.

Zajímavý pokus o filosofický výklad jedné z pedagogických zásad Komenského je v práci *Fesenkově* „Ideji J. A. Komenskogo i zakon evoljucii“ (Russkaja škola 1903). Zákon involuce a dissoluce byly ve výchově po prvé zužitkovány naším pedagogem. Involuce jako zákon vývoje od méně dokonalého k dokonalejšímu jeví se v přírodě i u člověka hlavně ve výchovném postupu, zákon dissoluce (s odvoláním na Aristotela) spočívá u Komenského ve výchovné poučce, že není možno dáti věci novou formu, pokud nebyla zničena stará — tedy princip blízký dnešnímu materialistickému názoru.

V první čtvrtině 20. století hasne ruský zájem o Komenského, ač ne docela. Sověští komeniologové uvádějí pro období před první světovou válkou několik studií, na př. brožurovou monografii „Velikij slavjanskij pedagog Jan Komenskij“ od N. N. Bachtina. Vyšla v Petrohradě r. 1915 tiskem Synodální tiskárny. Její exemplář, uvedený v katalogu Slovanské knihovny v Praze, nebyl mi bohužel přístupný. O těchto pracích není u nás bibliografického záznamu. V poznávání sovětské komeniologické literatury působila za buržoasní republiky negativně politika neuznávání SSSR až do r. 1934, která i v oblasti kulturní stejně jako v politice měla následky velmi neblahé. Pausu v sovětské historické pedagogické literatuře ovšem vysvětlíme akutními problémy školsky budovatelskými po Velké říjnové socialistické revoluci, hlavně konečnou organizací jednotné školy. A naopak zase mezery v poznávání naší litera-

tury u sovětských kmeniologů se vysvětlí tím, že naše vědecká literatura nebyla v SSSR vůbec propagována a tak jim byly přístupny jen práce z mezinárodního knižního trhu, jako Kvačalovy a Heybergrové. Leč nyní, doufejme, mohou být vzájemné mezery v knižním stavu kmeniologické literatury doplněny. Poznání Komenského může být po případě rozhojněno novými objevy, které při knižním bohatství SSSR nejsou vyloučeny. Vzpomínáme na př. šťastného objevu Stan. Součka před dvaceti lety, kdy v Leningradě objevil a dal pořídit snímky rukopisu Komenského náčrtů pro učebnice, připravované v Lešně: Kosmografii, Geometrii a začátek pojednání O poezy České.

Než se pokusím stručně načrtnouti obraz Komenského v pedagogice Sovětského svazu, připomenu vydání pedagogických spisů Komenského ve třech svazcích těsně před Velkou vlasteneckou válkou, které byly pojaty do vydavatelského programu spolu s vysok školskými pedagogickými učebnicemi a se spisy předních myslitelů a představitelů ruské pedagogiky (Černyševského, Dobroľubova, Pisareva, Ušinského) z iniciativy učebně metodického sovětu, zřízeného lidovým komisařem V. P. Potemkinem. Vydavatelem souboru je A. A. Krasnovskij. Stejně jako gruzinský kmeniolog Lordkipanidze vychází při rozboru Komenského pedagogiky z líčení doby a hlavně českých poměrů v duchu historického materialismu. Lordkipanidze jde tu hlouběji, proto odkazují až k němu. (Děkuji dru Bramborovi za půjčení překladu rozboru Krasnovského, který pořídila kolegyně Kurková.)

Krasnovskij ve svém podrobném rozboru Didaktiky uvádí jako zvláštní pokrokové znaky Komenského pedagogiky důslednou demokratičnost, požadavek rozšíření učiva o jevy společenské a o vědy přírodní a — v zárodku ovšem a v dnešní terminologii — požadavek polytechnického vzdělání, jakož i promyšlenou, první svého druhu organizaci výchovy. Vědecké vzdělání i mravní výchovu dovozuje Komenský z Pisma a klade ji do služeb států, tehdy se tvořících. Pokrokové podřizuje Komenský spojení encyklopedických znalostí snaze učinit člověka pánem všeho tvorstva, přetvářejícím všechny věci k svému užitku. Lidská schopnost představuje svět v miniatuře s neomezenými možnostmi. Podle známého hesla „Omnia sponte fluant“ je Komenský přesvědčen o volném pohybu věcí k svému určení, neboli jak dnes říkáme, o volném projevení přírody podle svých vlastních zákonů. Senzualistické posice v duchu Baconově — nic není v rozumu, co nebylo dříve ve smyslech — mají i dnes nespornou cenu a vedou až na sám práh filosofického materialismu. Pro chápání přírody má ovšem Komenský theo-

logické a teleologické důkazy, dnešnímu pojetí v SSSR zcela cizí.

Nejhlouběji ze sovětských pedagogů v duchu marxisticko-leninské nauky do Komenského pedagogiky pronikl a z dobových vlivů ji vyložil gruzinský badatel D. O. Lordkipanidze. Napsal již r. 1939 studii o Didaktice Komenského; v novém vydání vyšla r. 1949 v Tbilisi a také rusky, nikoliv však v doslovném překladu. S jeho předmluvou vyšel také nákladem Pedagogického vědeckého ústavu v Tbilisi téhož roku gruzinský překlad Didaktiky, který dostala delegace našich ministrů darem pro Výzkumný ústav pedagogický J. A. Komenského v Praze. Zprávu o tom podal Nejedlého Var r. 1949, odtud Kostnické Jiskry a r. 1952 v lednu Slovesná věda. Přes theoretické výhrady, dané jiným světovým názorem, je kritika Lordkipanidzeova kladná a obdivná. Rozbor se skládá ze tří částí: 1. společensko-historické pozadí doby a světový názor Komenského, 2. všeobecné pedagogické ideje v osnově jeho Didaktiky, 3. teorie vyučování. Vychází z názoru, že dialektický rozpor mezi obsahem a formou hospodářského a politického života doby došel ohlasu i v etice a pedagogice Komenského. Případá do začátku éry kapitalistické s kapitalistickým způsobem výroby a rychlým rozkladem feudální ekonomiky. Názor Komenského je výrazem nové, progresivní síly buržoasie a v jeho pedagogice se také projevují výchovné a vzdělávací ideje této třídy. V Čechách pak se proplétaly zájmy sociálně třídní s národnými a náboženskými zájmy pracujícího lidu tak silně jako nikde jinde v Evropě. Mezi vlivy doby a prostředí zdůrazňuje vliv M. Jana Husa jako bojovníka za osvobození lidu od útlaču církevního a národnostního, dále vliv bratrské pokrokové pedagogické tradice (všeobecnost vzdělání, fyzická výchova, účast dětí na práci). Všeobecně pak jako dobový vliv uvádí zájem o reálný život, rozkvět věd přírodních, nové systémy filosofie a kosmogonie. Křesťanství, bojující proti diktatuře papežské, reformovalo se a modernisovalo. Bylo potřeba nových lidí, optimistů, kteří by dovedli přírodu postaviti do lidských služeb. V tom náleží ovšem podle sovětského pedagoga hlavní místo vědě, nikoliv náboženství. V duchu dialektiky ukazuje Lordkipanidze na dvojstrannost názorů Komenského filosofie a pedagogiky: v otázce podstaty vesmíru stojí na teleologickém stanovisku náboženském, je theistou se sklonem k pantheismu v duchu učení neoplatonika Plotina, ale uznává nezávisle na tom existenci reálné přírody, jeví se tedy jako realista a v oblasti smyslového poznání jako senzualista. Táž dvojstrannost se jeví též v Komenského systému pedagogickém jako boj mezi novým obsahem a starou formou, od níž se mu nepodařilo vždy úplně se od-

loučiti. Tím, že vychází jednak z křesťanského idealistického světového názoru, jednak z úsilí doby o nového člověka, má ethika Komenského dvojí charakter, jednak křesťanský, jednak realistický. Je zajímavé, jak se v SSSR oceňuje Komenského *pansofie*, všemoudrost, zásada učit všechny všemu, jako soubor věcného poznání skutečnosti. V pedagogice Komenského táhne se jako červená nit *idea přirozené metody*, která se jeví jako jediný výlučný princip rychlého, postupného, snadného a trvalého osvojování vědomostí. Tato idea, vypracovaná podle dlouholetých zkušeností, umožnila Komenskému pokrokově rozřešit problém, jak učit, což založilo jeho slávu. Spolu s *pansofií* byla namířena proti scholastice. První všeobecná zásada Didaktiky vyplývala z přesvědčení, že člověk je od přirozenosti nadán vlohami a že jejich vypěstování jej dělá člověkem. Poslední princip: centrem výchovy a vzdělání je škola, dílna lidskosti. Celkem hodnotí Lordkipanidze Komenského velmi kladně jako velkého slovanského pedagoga demokrata, humanistu a optimistu. Podle leninsko-stalinského učení o poměru dneška k buržoasnímu dědictví obohacuje se dnešní sovětská didaktika tím pokrokovým, co obsahuje učení Komenského s nehynoucí platností, přitom však odmítá to, co je nepřijatelné jejímu světovému názoru a co je produktem konkrétních historických podmínek doby, kdy Komenský žil a tvořil.

V dnešní sovětské pedagogice není takřka ani jediné souborné práce, jež by neměla uznání pro pokrokovou a dosud živoucí názory Komenského. Ba, někteří sovětští pedagogové jsou blíže správnému ocenění Komenského — hlavně se vztahem k empirickému poznání — než naši badatelé. Tak konfrontoval dr. Brambora v citovaném článku Slovesné vědy názor J. V. Klímy o výlučně transcendentálním základu filosofie Komenského s názorem sovětského pedagoga S. A. Frumova, s jeho článkem v *Pedagogice* (z r. 1951), kde se mluví o velickém přínosu J. A. Komenského do socialistické pedagogiky. K tomu by dále přispěla všechna místa z ruských a sovětských pedagogů, která jsem tu uvedla, kde je Komenský označen jako realista a sensualista, jakož i — správněji proti Hendrichovi — vysoce oceněna Komenského *Pansofie*, vědění všem (Lordkipanidze, Medynskij).

Uvedme alespoň P. N. Gruzdeva, který vidí v Komenském předního ideového představitele začínající buržoasie, jenž kritizuje středověkou nauku a formuluje úkoly nového vzdělání, spojené s růstem hospodářsky progresivních sil, s rozvitím věd přírodních a konkrétních znalostí o světě. U nás jsou nejznámější *Dějiny pedagogiky* Jevgeňije Nikolajeviče *Medynského*, které vyšly

rusky 1947, pak též v českém a slovenském překladu. Na Komenského měla podle Medynského vliv praxe sektářských hnutí, která spojovala s náboženstvím realistické chápání života, demokratičnost, lásku k pracujícím a pedagogický smysl. Vliv měl i renesanční optimismus a víra ve vysoké poslání člověka, jejímž výrazem je úsilí o *pansofii*, všeobecnou nauku všem dostupnou. Cíle výchovy vyvíjí Komenský ze života náboženského, který mu je přípravou na věčnost. Podrobně probírá Medynskij výchovné zásady a školskou organizaci: přirozenou metodu, opření o skutečný život na rozdíl od pojetí scholastického, jednotnou školu pro všechny, jednotu v organizaci, kolektivní práci, nové předměty (společenské, přírodovědné, technické), zlidštění disciplíny, názornost, postupnost, požadavek učebnic a kvalifikovaného učitele, tělesnou výchovu. Jeho soustava má povahu realistickou, v cíli převládá vliv náboženský. Myslím, že toto hodnocení Komenského mělo vliv na zařazení jeho v pedagogice Medynského na konec středověku, kteroužto otázkou se obírá též dr. Brambora (l. c.). Svůj soud o Komenském končí Medynskij konstatováním, že pedagogika Komenského je příspěvkem Slovanstva k světové kultuře. Správně zařazuje a velmi jasně hodnotí ve svém díle filosofii Komenského též sovětský pedagog N. K. Gončarov, i když Komenský hlásá smyslové poznání vnějšího světa v theologické formě.

Sledujeme-li cesty, jimiž se spisy J. A. Komenského dostávaly do Ruska a do SSSR, objeví se nám nejen postava Komenského jako slovanského pedagoga v zajímavém a namnoze novém světle, nýbrž poznáme i období sociálních, pedagogicko-osvětových a literárních proudů na území dnešního SSSR za posledních 300 let. Látku možno rozdělit asi do čtyř období:

1. Předpokládáná znalost zásad ruských pravoslavných bratrstev u Komenského a navzájem obdobné působení jeho *Pravidel mravů* na první dětskou ruskou mravouku;
2. období Petrových reforem a jejich doznívání do konce 18. stol., t. j. doba ohlasu jazykových učebnic Komenského v Rusku;
3. komeniologická studia od šedesátých let 19. století až do Velké říjnové socialistické revoluce, založená jednak na slavjanofilském pojetí Komenského národního a náboženského poslání, jednak na ocenění a edicích jeho pedagogiky;

4. období SSSR — rozbor a ocenění filosofie, pedagogiky a *pansofie* Komenského ve světle marxisticko-leninského světového názoru.

Československo-sovětská družba povede i v dalších komeniologických studiích k upevnění, doplnění a obohacení naší vzájemné kulturní spolupráce.